

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ-ПРИТЧІ «СТАРИЙ І МОРЕ» ЕРНЕСТА ГЕМІНГВЕЯ У ШКОЛІ

Горболіс Лариса Михайлівна,

доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0003-4775-622X
ResearcherID: AAD-3345-2022

У статті запропоновано механізм текстуального аналізу повісті Е. Гемінгвея «Старий і море» в 11 класі загальноосвітньої школи, обґрунтовано доцільність застосування міждисциплінарного підходу до вивчення твору. Огляд методичних матеріалів (з рекомендаціями та практичними порадами щодо різних методів роботи на уроках із вивчення твору Е. Гемінгвея в школі) засвідчив новизну й актуальність вибраного аспекту аналізу. Залучення міждисциплінарного підходу, апелювання до праць із проблем літературної антропології (М. Марковський, Л. Тарнашинська, Ф. Штейнбук), феноменології (М. Мерло-Понті) з проєкцією на систему образів, композицію, архітектуру твору «Старий і море» сприяє формуванню предметних, ключових компетентностей, передбачених шкільною програмою, активізації дослідницького складника у процесі вивчення зарубіжної літератури, забезпеченню реалізації інформаційно-цифрової компетентності школярів – уміння вчитися використовувати різні джерела довідкової інформації для отримання нових знань. Характеристику образу головного героя повісті Е. Гемінгвея «Старий і море» розглянуто крізь призму досвіду тіла, світоглядних переконань, філософії життя героя, його осмислених контактів із природою, людьми. Детальні описи зовнішності (з акцентуванням на частинах тіла – руки, плечі, обличчя, очі тощо) зображені у творі в режимі мінливості. На матеріалі повісті проілюстровано, що увага рибалки до свого здоров'я, спосіб життя, складені упродовж десятиліть, уміння тіла оперувати звичними речами, цінувати життя допомогли протагоністові побороти складні обставини. Антропологічний вектор характеристики героя повісті «Старий і море» – один зі шляхів активної співпраці вчителя та учня на уроці, що сприятиме виробленню у старшокласників умінь заглиблюватися в текст, виявляти й характеризувати деталі, формувати культуру читання.

Ключові слова: компетентності, аналіз твору, характеристика героя, тілесність, досвід тіла, композиція.

Horbolis Larisa. The anthropological aspect of studying the parable story “The Old Man and the Sea” by Ernest Hemingway at school

The article proposes the mechanism of textual analysis of E. Hemingway's story “The Old Man and the Sea” in the 11th grade of a comprehensive school, the feasibility of using an interdisciplinary approach to the study of the work is substantiated. The analysis of methodological materials (with recommendations and practical advice on various methods of work in lessons on the study of E. Hemingway's work at school) proved the novelty and relevance of the chosen aspect of the analysis. The involvement of an interdisciplinary approach, appeal to works on the problems of literary anthropology (M. Markovskiy, L. Tarnashynska, F. Shteinbuk), phenomenology (M. Merleau-Ponty) with a projection on the system of images, composition, architecture of the work “The Old Man and the Sea” contributes formation of subject, key competences provided by the school curriculum, activation of the research component in the process of studying foreign literature, ensuring the implementation of information and digital competence of schoolchildren – the ability to learn to use various sources of reference information to obtain new knowledge. The characteristics of the image of the protagonist of E. Hemingway's story “The Old Man and the Sea” are examined through the prism of body experience, worldview beliefs, the hero's philosophy of life, his meaningful contacts with nature and people. Detailed descriptions of appearance (with an emphasis on body parts – arms, shoulders, face, eyes, etc.) are depicted in the work in the mode of variability. The material of the story illustrates that the fisherman's attention to his health, the fisherman's lifestyle, built up over decades of the ability to operate the body with familiar things, to appreciate life helped the protagonist to overcome difficult circumstances. The anthropological vector of the character of the hero of the story “The Old Man and the Sea” is one of the ways of active cooperation between the teacher and the student in the lesson, which will contribute to the development of high school students' skills to delve into the text, identify and characterize details, and form a culture of reading.

Key words: competences, analysis of the work, characteristics of the hero, physicality, experience of the body, composition.

Вступ. Доробок Е. Гемінгвея від часу з'яви перших його творів і до сьогодні цікавить в Україні не лише вчених, а й широке коло читачів, яких приваблюють у прозі письменника гуманістичні начала, орієнтованість на загальнолюдські цінності, потужний екзистенційний складник. Від 50-х років ХХ ст. і до сьогодні доробок Е. Гемінгвея цікавить перекладачів (Н. Калачевська, В. Митрофанов, М. Пінчевський, К. Сухенко, Н. Тарасенко), літературознавців (Т. Денисова, Д. Затонський, Ю. Лідський, Н. Лозюк, Т. Старченко, Н. Чикирис, Д. Шеваров). Самобутні твори прозаїка дослідники роз-

глядають у порівняльному аспекті – з творами М. Хвильового (Т. Денисова), А. Камю (І. Девдюк), Ю. Андруховича (О. Бойченко). Про вплив доробку Е. Гемінгвея на творчість Е. Вітторіні, Г. Грін, І. Кальвіно, А. Моравія, Дж. Олдріджа зауважує О. Доценко, специфіку україномовних перекладів творів митця студіюють Р. Доценко, С. Ковганюк.

Сприяє популяризації творчості Е. Гемінгвея і програма із зарубіжної літератури (рівень стандарту), де в 11 класі в рубриці «Людина та пошуки сенсу існування в прозі другої половини ХХ століття» на тлі загальних

тенденцій прози другої половини ХХ ст. запропоновано для вивчення за вибором учителя (у блоці з такими творами, як Габрієль Гарсія Маркес «Стариган із крилами», Ясунарі Кавабата «Тисяча журавлів») повість-притчу Е. Гемінгвея «Старий і море» [див.: 1, с. 39].

Вивчаючи творчість Е. Гемінгвея в школі, вчителі-практики вважають ефективними такі типи уроків, як урок-діалог, урок-дослідження, що зумовлено, очевидно, жанровою специфікою, глибиною порушених філософських проблем, художніми особливостями повісті-притчі «Старий і море» Е. Гемінгвея. Учителі пропонують використовувати рольову гру, бесіди, роботу в групах, методи «Займи позицію», «Семантична карта», складання сенканів до образів головного героя Сантьяго, риби, моря. Так, скажімо, О. Біла вважає слушним застосовувати на уроці метод «Мікрофон» (для відповіді на питання «Що означає бути людиною за повістю Е. Гемінгвея “Старий і море”»), метод «Оберіть позицію» («Що таке для Сантьяго риба: заробіток, їжа чи життєва енергія і сила?»), метод «Вільне письмо» на тему «Чи вважав себе переможеним старий Сантьяго?», творчий блок – презентація «Значення символів у творі “Старий і море”», буклет «Людину можна знищити, а здолати не можна», відеокліп «Образ Сантьяго» [див.: 2]. Інтерактивний метод пропонує залучити Л. Кугай [3] до характеристики головного героя твору.

Варто зазначити, що в багатьох матеріалах учителів-практиків представлено чимало спільних методичних підходів до вивчення твору «Старий і море» Е. Гемінгвея. По-перше, акцентування на міжмистецькому контексті, що реалізується за допомогою залучення: а) репродукції картини І. Айвазовського «Буря на Північному морі»; б) кінострічки «Старий і море» (1958) [2; 3; 4]. Зауважу, що тут варто було додати й ескізи для оркестру «Море» К. Дебюссі. По-друге, вчителі рекомендують застосовувати метод «Грунування» для характеристики образу Сантьяго [2; 3], для дослідження назви твору [4], для висвітлення життєтворчості Е. Гемінгвея [5]. По-третє, застосовують «Ефект айсберга», що його у книзі «Смерть пополудні» описав Е. Гемінгвей, маючи на увазі підтекстовий складник твору, що реалізується у площині філософії стоїцизму, біблійних, морально-етичних аспектах твору.

Не заперечуючи ефективності запропонованих учителями-практиками підходів до текстуального вивчення повісті-притчі «Старий і море» Е. Гемінгвея, вважаю слушним активізувати формування компетентностей старшокласників, запропонувавши напрями роботи з текстом із залученням системних знань із літературної антропології, феноменології, зокрема, праці зарубіжних (Е. Ганс, В. Дуркалевич, В. Ізер, М. Мерло-Понті, М. Марковський та ін.) і українських (О. Галета, Л. Горболіс, С. Михида, М. Моклиця, Л. Тарнашинська, М. Ткачук, Ф. Штейнбук та ін.) учених. Ці перспективні у сучасному літературознавстві напрями інтерпретації художнього тексту мають, по-перше, сприяти змістовому наповненню самоосвіти вчителя зарубіжної літератури, по-друге, оптимізувати дослідницький компонент у процесі вивчення зарубіжної літератури в школі;

по-третє, забезпечити реалізацію інформаційно-цифрової компетентності – вміння вчитися, використовувати різні джерела довідкової інформації для отримання нових знань [див. про це: 1, с. 40]. Осмислення образу головного героя твору «Старий і море» крізь призму тілесності на уроці зарубіжної літератури відкриє перспективи для роботи з талановитою молоддю, допоможе виявити філософську глибину, підтекстові пласти повісті-притчі. Запропоноване дослідження має практичну зорієнтованість і покликане допомогти вчителям підготувати матеріал для текстуального вивчення повісті-притчі «Старий і море» Е. Гемінгвея в антропологічному ракурсі, формуючи зазначені шкільною програмою компетентності учнів, потрактовуючи тіло як першорядний компонент характеристики головного героя повісті.

Матеріали та метод. *Мета статті* – окреслити основні напрями антропологічного аналізу повісті-притчі «Старий і море» Е. Гемінгвея та доцільність їх застосування у старших класах загальноосвітньої школи. Для досягнення мети застосовані *методи* аналізу і синтезу інформації, отриманої з методичної літератури, навчальних програм, а також літературознавчих, філософських джерел з метою зіставлення різних наукових поглядів на окреслену в дослідженні проблему; метод моделювання навчального процесу, що сприяв виробленню механізму послідовної інтерпретації літературного тексту в антропологічному ключі у старших класах.

Результати. Запропоновані вчителями моделі уроків із практичними порадами щодо поглибленого аналізу твору «Старий і море» (ідейно-тематичного спрямування, сюжету, композиції, системи образів, жанрової специфіки, підтексту тощо), шляхів обговорення філософсько-етичної проблематики, створення електронної продукції для популяризації твору тощо відповідають заявленим у програмі зарубіжної літератури компетентностям – предметним (значеннєвий, діяльнісний, ціннісний), ключовим (компетентності в природничих науках, інформаційно-цифрова компетентність, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність та здорове життя).

Аналіз літературного твору обов'язково передбачає характеристику героїв (головних і другорядних), що традиційно охоплює опис зовнішності. Проте до характеристики старого рибалки Сантьяго з повісті «Старий і море» застосування практики коментування (часто побіжного чи принагідного, без акцентів на його специфіці чи особливостях) не вповні достатньо, адже щільність авторських описів тіла головного героя у творі Е. Гемінгвея дуже висока, що, безперечно, є промовистим наголосом автора уважно «прочитати» рухи, рефлексії, екзистенцію, світоглядні переконання, життєві принципи протагоніста.

Учителі часто не зауважують концептуальну важливість першого рядка повісті з лаконічним геронтологічним маркером, що первинно презентує героя: «То був старий рибалка, що промишляв на Гольфстрімі сам-

один у своєму човні» [6, с. 11]. На уроці головно акцентується на описах зовнішності героя, що його автор подає у другому абзаці: «Старий був кошавий, виснажений, потилицю його поорали глибокі зморшки, на обличчі темніли коричневі плями нешкідливого нашкірного раку, що з'являються від сонячного проміння, відбитого тропічним морем. Ті плями збігали вниз по щоках до самої шиї. Долоні старого були посічені глибокими поперечними рубцями від плетеної жилки, якою він тягнув з води велику жилку. Та жоден з тих рубців не був свіжий – усі старі, як борозни на пересохлій землі» [6, с. 11]. І далі ніби акцент-висновок: «Геть усе в ньому було старе, крім очей, а вони мали колір моря і блищали весело й непереможно» [6, с. 11]. Ця промовиста характеристика на початку твору окреслює напрям сприймання і розуміння учнями головного героя.

Очі – частина тіла протагоніста – мали колір моря, вони «блищали весело й непереможно», виражаючи суть героя (очі – дзеркало душі), сенс його життя. Так, уже на початку твору вибраний автором акцент, по-перше, засвідчує смислову багаторівневість тексту Е. Гемінгвея; по-друге, корелюється з назвою і проблематикою твору: блиск очей асоціюється з енергією літньої людини, для якої море є смислом життя. Своєрідним доповненням образу старого рибалки є його самохарактеристика: «Я надзвичайний старий» [6, с. 14]. Це важливий у композиційному плані акцент, засадничий у характеристиці образу протагоніста – складної, як засвідчує текст повісті, психофізичної структури, людини, яка знає собі ціну. Поданий на початку твору авторський наголос має скерувати учнів на уважне читання твору, уміння зосередитися на звичних деталях, предметах у культурі побуту і праці старого досвідченого рибалки Сантьяго. «Надзвичайність» старого підтекстово прочитується як неспростовне обставинами самоствердження, як переконлива впевненість у тому, що з ним не може трапитися біди. Герой постає як «суб'єкт досвіду» [7, с. 495], він пізнає силу спійманої великої риби і водночас перевіряє себе на витримку, осягає свої внутрішні резерви, ще не пізнані в таких складних життєвих ситуаціях.

Автор конкретизує образ Сантьяго за допомогою спостережливого Маноліна – хлопчика, який поважає і любить рибалку, неодноразово ходив із ним у море, спостерігав за мужністю, спритністю, сумлінністю старого: «Ну, а найкращий у світі рибалка – це ти» [6, с. 18]. Це справедлива оцінка праці здібного й досвідченого Сантьяго. Прикриваючи плечі утомленого чоловіка після чергового невдалого виходу в море солдатською ковдрою, Манолін зауважив: «То були дивовижні плечі – і досі ще могутні, хоч які й старі, – і шия теж іще міцна, і тепер, коли старий спав, схиливши голову на груди, зморшки на потилиці вирізнялися не так чітко. Сорочка на ньому була така сама латана-перелатана, як вітрило, й латки, нерівно повицвітавши на сонці, рябіли різними кольорами. А от обличчя було таки дуже старе і з заплещеними очима видавалося зовсім безживним... Ноги старого були босі» [6, с. 16].

Ліжко, що зяло пружинами, старі газети, вицвіла сорочка, весло, вудилище, човен, полатане мішковин-

ною вітрило, обгорнуте навколо щогли, що «скидалося на прапор безнастанної поразки» [6, с. 11], створюють той побутовий контекст для розуміння героя (його тіла), що, по-перше, формує доволі повне уявлення про спосіб життя, рід занять, досвід перебування тіла у світі речей, тривалість досвідних контактів головного героя з морем, по-друге, є своєрідним «прологом» до історії боротьби Сантьяго (його тіла) за життя, за виживання, історії себе-випробування в екстремальній ситуації, набуття нового себе-досвіду – іншого, не схожого на попередній. Ситуація, що в неї потрапляє у відкритому морі зі спійманою великою рибою протагоніст повісті Е. Гемінгвея, вимагає від нього іншого сприймання, позиціонування й розуміння себе і свого тіла, осягання своїх здібностей, спроможностей, прагнень. Він шукає опертя в непростій ситуації – і знаходить його у собі, у своєму тілі, що не могло його зрадити, у своєму погляді на світ, у своїх життєвих переконаннях. Він апелює до свого вже набутого досвіду і прилаштовує його до ситуації, в якій опинився. Ідеться не лише про досвід рибалити, а й досвід оперувати своїми внутрішніми ресурсами, тілом і духом. «Досвід є тим, – зауважує М. Марковський, підтримуючи думку американського вченого В. Джеймса, – що дозволяє щось стверджувати про суб'єкт» [7, с. 495]. І додає: «... досвід – це процес (письмівка М. Марковського. – Л. Г.), який невпинно розвивається, з чого випливають такі наслідки. Людина будує свої переконання, спираючись на те, що їй (як її тілу, так і розуму) трапляється, тобто те, що приходить звідкись (з боку речей (письмівка моя. – Л. Г.) чи слів, людей чи текстів) і що або пасує до її переконань, або їх модифікує залежно від того, що її більше задовольняє (звісно, те, що її не задовольняє, відкидається)» [7, с. 496]. Про героя повісті-притчі Е. Гемінгвея дозволяє стверджувати, скажімо, його досвід оперування предметами (човном, вітрилом, ножем, жилкою тощо). Саме ці речі в текстах показують «передусім людину, яка з їхньою допомогою намагається якось зорієнтуватися у власному світі» [7, с. 492]. Досконалі навички рибалки, досвід перебування у відкритому морі доповнюють характеристику героя, «інформують» про його розважливість, мудрість.

Текст повісті-притчі «Старий і море» – показовий матеріал, що унаочнює ефективність оптимізації емоційно-ціннісного, літературознавчого, культурологічного векторів у літературному компоненті Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Розкриття на уроці гуманістичного потенціалу твору має формувати духовно-емоційний світ учнів, їхні етичні позиції, світоглядні уявлення й переконання. Скажімо, прикметним є ставлення головного героя повісті, рибалки Сантьяго, до моря: «...старий завжди думав про море як про жінку, про живу істоту, що може й подарувати велику ласку, й позбавити її, а коли й чинить щось лихе чи нерозважне, то лише тому, що така вже її вдача» [6, с. 21]. Молодші говорили про море «як про суперника, як про бездушний простір, ба навіть як про ворога» [6, с. 21], – зауважує автор таку паралель, щоб увиразнити світосприймальні настанови

головного героя. Упродовж десятиліть Сантьяго виробив свою філософію життя, відповідно до якої море стає його домом, прихистком, де він не відчував себе самотнім, де йому було затишно, комфортно. Море дарувало йому їжу, працю (заробіток), він щиро й невідомо розмовляв із ним, співав: «Він не пам'ятав уже, відколи почав говорити вголос, рибалачи одинцем. Колись давніше, залишаючись на самоті, він співав; часом співав і ночами, несучи вахту на рибальських вітрильниках та ловецьких суднах, що ходили по черепахах... Між рибалок вважалося негожим базікати у морі, і старий завжди схвалював і шанував цей звичай. Але тепер він часто висловлював свої думки вголос – адже це нікому не вадило» [6, с. 26]. Море осенювало його життя. Сенса світу, як стверджують В. Джеймс та М. Марковський, існує не у самих фактах, «він є результатом творчої діяльності людини» [7, с. 494]. Людина творить свій світ «як розумовою, так і фізичною діяльністю <...> людина переживає (письмівка М. Марковського. – Л. Г.) світ» [7, с. 494]. Творчість є «перемовинами зі світом відповідно до встановлених правил» [7, с. 494]. Творча діяльність головного героя повісті Е. Гемінгвея – це спілкування з природою. Він захоплюється морем, сонцем, радіє кожному дню. Герой із особливим захопленням розмовляє з пташкою, яка сіла на корму перепочити: «Скільки тобі років?.. Це твоя перша мандрівка? <...>. Чого ж це ти так стомилася по безвітряній воді? І що воно коїться з птахами? <...> Добре відпочинь, мала птахо... А тоді вертай до берега й шукай своєї долі, як шукають її всі – і люди, й птахи, й риби. <...> Коли хочеш, погостуй тут у мене, птахо... Шкода, що я не можу поставити вітрило й відвезти тебе, – онде якраз і вітрець знімається. Та, на жаль, я не один, а з товаришкою» [6, с. 33–34]. Письменник зауважує, що розмова трохи підбадьорила старого, «бо за ніч спина в нього геть затерпла й тепер уже боліла по-справжньому» [6, с. 34].

Упродовж перебування в морі герой неодноразово звертається і до спійманої риби: «Рибо, поки я живий, я тебе не покину» [6, с. 32], «Рибо, я люблю тебе й дуже поважаю. Але все одно уб'ю тебе до кінця дня» [6, с. 33]. Він свідомо позиціонує себе як частину природи: «І рибина теж мені друг» [6, с. 44], «Все, що здужає вона, здужаю і я» [6, с. 32]. Будучи самотнім, бідним, утомленим від щоденної боротьби за шматок хліба, старий рибалка не озлобився на світ, бо має складену упродовж десятків років контактування з морем філософію життя. Він пояснює себе з тієї проблеми, яка виникла, він стає вісью ситуації, що склалася. Він стає сам собі цікавим – як може задовольнитися малою кількістю питної води, їжі, як розрахувати свої сили, коли витрачено багато внутрішніх ресурсів. Герой розуміє серйозність проблеми, з якої має шукати вихід. Тут слушною є думка української літературознавиці Л. Тарнашинської: «Потрібен центр, точка опертя, в якій людина могла би сконцентруватися, відшукати саму себе, установитися у світі розмитих понять та ідеалів. І такою точкою опертя людина знаходить саму себе, свій внутрішній генетичний та набутий досвід» [8, с. 49]. Наголошує, що

робота у класі з такими епізодами тексту сприяє формуванню соціальної та громадянської компетентностей, екологічної грамотності старшокласників.

Головний герой завжди був уважним до свого тіла, дбав про здоров'я: як відомо, він щодня пив кухоль жиру з акулячої печінки. «Більшість рибалок аж з душі вернуло від його духу. Однак пити його було аж ніяк не гірше, аніж вставати в таку рань, як вони: до того ж акулячий жир добре допомагав проти застуди та грипу й був корисний для очей» [6, с. 25], – констатує письменник. Старий дбав про свій фізичний стан і у відкритому морі, переконуючи себе: «Я повинен берегти кожну крихту сили <...> Рибина витрачає силу. А ти повинен витрачати її (силу. – Л. Г.) якомога менше» [6, с. 39], «Треба неодмінно з'їсти тунця, щоб не підупасти на силі» [6, с. 34]. Досвід тіла героя творить новий досвід: Сантьяго відчуває себе *зсередини* і ніби бачить *збоку*. Усі відчуття втоми, що їх герой неодноразово спізнавав раніше, тепер посилюються – він розуміє, що має поводитися зі своєю енергією економно, а з великою рибою інакше, більше прислухатися до свого тіла, до витрати сил.

Для розуміння фізичного й морального стану героя в екстремальній ситуації Е. Гемінгвей задіює художній контент, що інформує про досвід тіла. Непрямі характеристики героя, міць його тіла представлені на різних етапах розгортання сюжету. Він веслував розмірено, не поспішаючи – тіло звично реагувало на таку роботу. «Тіло, – стверджує феноменолог М. Мерло-Понті, – є провідником буття у світ; мати тіло означає зливатися з певним середовищем, будучи живою істотою, змішуватися з різними проєктами, безперервно в них занурюючись» [9, с. 104]. «З участю» тіла Сантьяго з повісті «Старий і море» розгортається історія боротьби протагоніста за життя.

Детальними описами жестів, рухів головного героя автор засвідчує граничну уважність, ретельність Сантьяго. «Тоді потягнувся до жилки й обережно взяв її великим і вказівним пальцями правої руки...» [6, с. 27], – констатує Е. Гемінгвей. А згодом додає: «...він чекав, тримаючи жилку між великим і вказівним пальцями, й пильнував водночас і за нею, і за іншими жилками, бо рибина могла піднятися вище чи спуститись глибше» [6, с. 27]. Такий продуманий з боку автора повтор, що стосується активності пальців протагоніста, є важливим акцентом, який засвідчує тривалість, звичність і усталеність для його тіла процесів, складених упродовж десятиліть. Ці рухи в нього відточені до найменших дрібниць. Письменник подає багато детальних описів поведінки (рухів) головного героя. Подекуди описи ніби уодноманітнюються, що засвідчують подані вище рядки. У такий спосіб Е. Гемінгвей акцентує на досвіді тіла протагоніста, вказує на можливі шляхи економного використання старим рибалкою свого енергетичного потенціалу, адже тіло, маючи м'язову пам'ять (здатність організму повертати колишні об'єми роботи і силу м'язів) виконує систему звичних для нього дій, а отже, протагоніст економніше витрачає свої сили. «Тіло є первісною призвичаєністю, воно зумовлює всі інші звички,

які можна розуміти завдяки йому» [9, с. 114], – підкреслює М. Мерло-Понті. Е. Гемінгвей детально описує, як старий вправно, фахово орудує жилкою, контролює, що «треба держати, доки стане сили, й попускати жилку, коли їй (рибі. – Л. Г.) заманеться смикнути» [6, с. 29], «... і старий усе так само міцно впирався в лавку, здержуючи спиною натягнуту снасть» [6, с. 29]. Виходячи із засадничих постулатів літературознавчої антропології, процес рибалити слушно потрактовувати як *досвід, предикат*, що окреслює суб'єкта [див. про це: 7, с. 496]. Тут спрацьовує теза: скажи, як ти робиш, і я скажу, хто ти. Старий рибалка робить свою роботу сумлінно, помірковано, не дратуючись, чесно: «Він вправно орудував однією рукою, притискаючи ногою жилку, щоб міцніше затягти вузли» [6, с. 32], «ти тут сам-один ..., рушай-но краще зараз же на корму, до тієї останньої снасті, відігни жилку й приточи ще два запасні мотки» [6, с. 32], «Потім поправив мішок, помалу пересунув жилку з намуляного місця й, непорушно вдержуючи її плечима, завмер, щоб відчутти, як тягне рибина, а тоді спустив руку за борт і визначив, з якою швидкістю посувається човен» [6, с. 32], «Як же це я схибив, що риба поранила мене отим єдиним посмиком?» [6, с. 34], «Перебравши вагу снасті на ліве плече й обережно ставши на коліна, він спустив поранену руку за борт і якусь хвилю подержав у воді, спостерігаючи, як залишається позаду кривавий слід і як невпинно струмує проти його зануреної води зустрічний потік» [6, с. 34]. Герой уміє розподіляти фізичні навантаження на всі частини тіла (руки, ноги, плечі), ретельно контролює всі непередбачені та несподівані зміни в тілі. Звернімо увагу на роботу внутрішніх структур старого (роботу духу): «Я ще при силі й корчі мене не беруть» [6, с. 29]. Коли паморочилося в голові, то переконливо промовляв: «Ти повинен вистояти. Нема тут про що й балакати» [6, с. 51]. Самонавіювання гамує біль, гоїть поранене тіло, допомагає витримати непосильне фізичне навантаження. Ретельна робота з текстом (акцент на мікроепізодах, тілі героя) має умістовити дослідницький компонент на уроці зарубіжної літератури та у процесі самостійної роботи учнів, сприяти розвитку інтересу старшокласників до художньої літератури як джерела знань про людину та її потенційні можливості.

Для глибшого розуміння специфіки художнього зображення тіла та ролі тілесності в осмисленні проблемно-тематичного діапазону повісті-притчі Е. Гемінгвея «Старий і море» пропонуємо вчителям (на етапі підготовки до уроку) скористатися ідеями феноменологів. Старий рибалка усвідомлює, що втрачає сили, не вповні контролює витрати енергії свого тіла. Він занепокоєний, що посудомило його руку. Ось як про це пише автор: «Вона (рука. – Л. Г.), мов задубіла, стискала туго напнуту жилку, і старий *гідливо* (письмівка моя. – Л. Г.) подивився на неї» [6, с. 35]. Як засвідчує текст, настає тривожний і небезпечний для героя, котрий перебуває у відкритому морі, етап осягнення свого фізичного стану – протагоніст починає зневажати частину свого тіла, що у відповідальний момент зраджує його, не вповні виконує свою функцію. Герой розуміє необхідність

консолідувати фізичні й духовні ресурси: «Ненавиджу корчі... Гидко, що тебе зраджує власне тіло. Коли отруїться тухлятиною і на тебе нападає пронос чи блювота, соромно людей. А як нападуть корчі, – він подумки називав їх *calambre* (судомо (ісп.) прим. ред. – Л. Г.), – соромно самого себе, а надто коли нікого нема поруч» [6, с. 37]. Не корилася йому ліва рука, «і він не мав до неї віри» [6, с. 42]. Герой усвідомлює небезпеку лишитися у відкритому морі дуже виснаженим, без будь-якої допомоги чи підтримки, власне, відірваним від світу. Досвідчений рибалка все робить для того, щоб зосередитися на своєму тілі, щоб не втратити зв'язку зі світом, адже, як стверджує феноменолог М. Мерло-Понті, «відмова від каліцтва є непрямим свідченням нашого зв'язку зі світом» [9, с. 103–104].

Герой тривалий час терпляче розмовляє з тілом – з лівою рукою, що страждає від корчів: «Як себе почуваєшся, рука? Ось я з'їм ще шматок для тебе» [6, с. 35], «Ану рука, оклигуй. Оклигуй, прошу тебе» [6, с. 37]. Він, скористаючись думкою феноменолога М. Мерло-Понті, «намагається ... зробити зі свого тіла актуальний об'єкт» [9, с. 132], забезпечуючи моторні сенси вербальними наказами. Багаторічний досвід допомагає Сантьяго «встановлювати силові лінії, визначати перспективи, одним словом, організувати наявний світ на вимогу моменту, перетворювати географічне середовище на середовище людської поведінки...» [9, с. 136–137]. Головний герой повісті Е. Гемінгвея переконаний, що рука неодмінно відійде. «Дарма, відійде, – думав він. – Неодмінно відійде і допоможе правій. Вони ж усі три наче сестри – рибина й мої дві руки. Повинна відійти. Це ж просто нечесно, що вона отак поводиться» [6, с. 38]. Як бачимо, дві руки і рибина – символічні вектори сили головного героя повісті. Розмова вголос із самим собою, постійні роздуми Сантьяго мають виразний психотерапевтичний ефект, виконують функцію захисного механізму, скерованого на створення безпечного простору, правильне розуміння ситуації. «Як не будеш спати, тобі може потьмаритись у голові» [6, с. 45], – розмірковує герой. Утомлена ліва рука є своєрідним каналом витоку енергії з тіла старого рибалки. Тривалий акцент героя (і автора) на ліву руку слушно прокоментувати з позиції феноменології: «Якщо я стою перед своїм письмовим столом та спираюся на нього руками, то всю увагу в цій позі привертають до себе саме руки, а все моє тіло ніби тягнеться за ним, як хвіст комети. При цьому я не ігнорую місцезнаходження своїх пліч або своєї поясниці. Але вони ніби згорнені в місцезнаходженні моїх рук, і вся моя поза прочитується в опорі, яку тіло має на столі» [9, с. 123]. М. Мерло-Понті, аналізуючи стан хворої людини (виснажене тіло Сантьяго, який у боротьбі з велетенською рибкою отримав поранення, за фізичними характеристиками теж нагадує тіло хворого), додає: «Прагнучи виконати рух, він (хворий. – Л. Г.) спирається на своє тіло так само, як оратор спирається на задалегідь підготовлений текст, без якого не міг би сказати і слова» [9, с. 134]. Руки головного героя повісті «Старий і море» у ситуації, що склалася, презентують усе тіло, саме тому на них

акцентується увага. Вони означають координати зчеплення тіла з об'єктами (човном, вудилищем, рибою), «зорієнтованість тіла своїм завданням» [9, с. 123], воно «існує задля (письмівка М. Мерло-Понті. – Л. Г.) них (завдань. – Л. Г.), що воно саме збирається із силами, щоб досягти своєї мети» [9, с. 124].

Головний герой повісті «Старий і море» умовляє не лише ліву руку (і бажає позбутися корчів), але й голову, що паморочиться. Ось як детально відтворено втрати контролю над тілом і складний процес погодження героя зі своїм тілом: «У нього знов запаморочилося в голові, але він до краю напружив м'язи, щоб удержати цю велику рибу» [6, с. 52], «Прояснюйся, голово, – мовив він і ледве почув власний голос. – Ну ж бо, прояснюйся» [6, с. 53], «...відчув, що непритомніє» [6, с. 53], «Спробую знов, – пообіцяв собі старий, хоч руки йому геть знесилили, а в очах було темно і лише вряди-годи на мить прояснювалось» [6, с. 53], «Він зібрав докупи весь свій біль, і останні рештки сили, й давно забуту гордість і кинув їх проти страждань, яких зазнавала рибина...» [6, с. 53], «Старого зламали млості й нудота, і він майже нічого не бачив. Та все-таки вивільнив лину гарпуна й став помалу перепускати її обдертими, закривавленими руками» [6, с. 53–54], «Прояснюйся голово... Я старий і геть зморений...» [6, с. 54], «До роботи, старий, – мовив він і ковтнув води з пляшки. – Битва скінчилась, однак в тебе попереду ще до біса тяжкої праці» [6, с. 54]. Це стан тіла протагоніста до з'яви акул, що роздиратимуть на шматки спійману ним рибину, а попереду ще потрібно було чимало сили й впевненості, щоб дібратися додому. Саме тоді, коли акули нівечили здобич, коли біль пронизував тіло знесиленого, пораненого й голодного Сантьяго, він виголошує філософськи містку фразу: «Але людина створена не для поразки... Людину можна знищити, але здолати не можна» [6, с. 58].

Старий рибалка намагається розумно керувати всім своїм тілом, правильно розподілити навантаження, змінивши його з однієї частини тіла на іншу, скажімо, пересував жилку з одного плеча на інше: «Йому було зручно, але так само тяжко, хоч він і не визнавав цього» [6, с. 38]. «Свідомість – це буття стосовно речі при посередництві тіла: якийсь рух вловлюється, тільки якщо тіло розуміє його, тільки якщо він інкорпорований у його “світ”» [9, с. 166–167]. Світ рибалки – море. «Моє тіло має свій світ або розуміє свій світ, не маючи потреби у “репрезентаціях”» [9, с. 169]. З кінематографічною вишуканістю, як талановитий режисер і оператор, Е. Гемінгвей представляє тіло головного героя в динаміці: «Сонце та безперервні рухи пальцями зовсім віджили його ліву руку, і старий почав помалу перебирати на неї натяг снасті, ворущачи м'язами спини, щоб зсунути жилку з намуляних місць» [6, с. 40]. У цьому мікроепізоді рельєфні м'язи героя за манерою художнього виконання асоціюються зі скульптурою «Мислитель» О. Родена. Учитель може запропонувати старшокласникам такі паралелі на уроці зарубіжної літератури, що сприятиме розвитку в учнів умінь і навичок читацької діяльності (пошук відповідних джерел для оптимізації аналізу тексту тощо).

У відкритому морі втомлений герой сам, він має покладатися лише на себе, на свої сили, своє тіло, що упродовж виснажливих днів поступово втрачає сили. Герой пересунув жилку на вкритих мішком плечах, «йому було зручно, але так само тяжко, хоч він і не визнавав цього» [9, с. 38]. Щоб згрупувати свої фізичні сили, додати собі певності, герой удавався до спогадів, почав пригадувати, як колись у таверні в Касабланці «мірявся силою з дуженним негром...», що був найпершим силачем у тамтешньому порту. Цілий день і цілу ніч вони сиділи, вперши лікті в ризку, проведену крейдою на столі, й міцно зціпивши поставлені сторч руки, і кожен силкувався пригнути до столу руку супротивника <...>. Після перших восьми годин судді почали змінюватися через кожні чотири години, щоб трохи поспати. З-під нігтів і в нього, і в негра виступала кров, та вони й далі дивились у вічі й на руку один одному. <...> На світанку, коли глядачі ... почали просити, щоб суддя оголосив нічию, а той лише мовчки хитав головою, старий зробив останнє рвучке зусилля і став пригинати негрову руку все нижче, аж поки вона лягла на дерев'яну стільницю. Змагання почалося в неділю вранці, а закінчилося ранком у понеділок» [9, с. 41]. У коротко описаному епізоді, як бачимо, акцентується на витривалості героя, міці його рук. Це важливо для розуміння не лише концепції героя, а й розгортання сюжету та увиразнення кульмінаційних моментів повісті. За допомогою такого екскурсу в минуле тіла героя, коли рибалка ще був не старим, а Сантьяго El Campeón – чемпіон (ісп.), підтекстово формується подальша модель поведінки героя.

Він розумів, як важливо виграти час, щоб риба стомилася, але добре усвідомлював, що з плином часу знесиловатиметься і він, тому варто використати для збереження своїх ресурсів різні можливості: «Тим часом він сам був зорений і, знаючи, що скоро настане ніч, намагався думати про щось інше. Подумав про бейсбольні ліги...» [6, с. 40]. Ще одним потужним джерелом поповнення й оновлення енергії була для героя молитва. Як зауважує М. Мерло-Понті, «союз душі та тіла скріплюється не довільною згодою між двома зовнішніми дійовими особами – суб'єктом, з одного боку, об'єктом, з іншого – він здійснюється щомиті в русі екзистенції» [9, с. 112]. Щоб увиразнити екзистенційний аспект художнього змалювання образу головного героя, вчителю варто детальніше опрацювати на уроці епізод промовляння героєм молитви: «Я людина не побожна, однак ладен десять разів проказати “Отче наш” і десять разів “Богородицю”, аби тільки подужати цю рибину» [6, с. 39]. Герой промовляв молитви, а «Часом він почував себе таким змореним, що не міг пригадати слів, і тоді починав говорити дуже швидко, щоб вони вимовлялися самі собою. “Богородицю” проказував легше, ніж “Отче наш”, – відзначив він подумки» [6, с. 39]. І в кінці молитви Богородиці додав: «Свята діво, помолися й за те, щоб ця рибина сконала. Дарма, що вона така розкішна» [6, с. 39]. Проказавши молитви «й почувши себе куди краще, хоч страждання його анітрохи не полегшили, а може, навіть ще й збільшилися, старий сперся на носову обшивку

й почав машинально згинати й розгинати пальці лівої руки» [6, с. 39]. На уроці варто звернути увагу на епізоди, що фіксують ступінь виснаженості тіла героя, скажімо, такі: «Уже з годину в очах старого мерехтіли темні плями, солоний піт затікав йому в очі й боляче обпікав їх і так само боляче обпікав подряпини на лобі. Темних плям старий не боявся – то була природна річ при такому напруженні, з яким він натягував снасть. Та ось уже двічі йому паморочилося в голові, і це занепокоїло його» [6, с. 50]. Змагання зі спійманою рибиною, а потім зі зграєю акул виснажувало втомлене й знесилене тіло Сантьяго.

Після тривалої розмови із самим собою та своїм тілом, після мудрого перерозподілу внутрішньої енергії герой нарешті констатує стабілізацію сил. У цей момент він звертається до риби: «Як ти себе почуваєш, Рибо? Я відчуваю себе добре, моя ліва рука відійшла і я маю що їсти на ніч і на день. А ти, рибо, тягни човна» [6, с. 43]. Звернімо увагу, як тіло інформує про стан, у кому перебуває протагоніст: «Старий прихилився спиною до корми й зрозумів, що він не вмер. Йому сказали про це його плечі» [6, с. 65], «Він спробував умотитись інакше, щоб зручніше було кермувати, і з *болю в усьому тілі* (письмівка моя. – Л. Г.) зрозумів, що таки ще не помер» [6, с. 65]. Ця фраза у прикінцевій частині повісті Е. Гемінгвея «Старий і море» вкотре засвідчує слушність антропологічного підходу до аналізу твору.

Важливими для розуміння основної думки та притчевого характеру твору (як відомо, в основі притчі покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні) й такий фрагмент твору: «...А хто ж тебе перемиг?» – запитав старий сам себе. «Ніхто, – сказав він. – Я заплив надто далеко в море, ото й тільки»» [6, с. 67]. На уроці слід наголосити на символічному підтексті звернених до старого слів хлопця Маноліна: «Швидше одужуй, бо я ще маю багато чого

навчитись, а ти можеш навчити мене всього, що мені потрібно» [6, с. 70]. Вони символізують єдність покоління і неперервність традиції. У символічному ключі варто осмислювати й останнє речення твору («Старому снилися леви» [6, с. 70]), де сон про левів художньо засвідчує непереможність старого рибалки Сантьяго, який любить море, свою працю і світ.

Антропологічний аспект у вивченні повісті-притчі «Старий і море» в 11 класі покликаний активізувати співпрацю вчителя і учня. Ф. Штейнбук, висвітлюючи питання тілесного міметизму в методичному аспекті, зауважував, що залучення літературознавчих здобутків у процесі вивчення зарубіжної літератури в школі важливе тому, що «за їх допомогою відкриваються ще не звідані й інколи несподівані змісти навіть хрестоматійних творів. Це, своєю чергою, сприяє як зацікавленню предметом з боку учнів, так і їхньому інтелектуальному та літературно-естетичному розвитку» [10, с. 243]. Тексти письменників потребують нових літературознавчих підходів до потракування.

Висновки. Введення художнього тексту у загальногуманітарний контекст, урізноманітнення практики аналізу та інтерпретації тексту у школі є одним із важливих завдань сучасної школи, що формує культуру читання молоді. Літературний твір перебуває у культурному контексті, а отже, потребує міждисциплінарного підходу вчителя і учня до розуміння тексту на всіх його рівнях (сюжетному, архітектонічному, образотворчому тощо). Антропологічний аспект осмислення повісті-притчі «Старий і море» Е. Гемінгвея є одним із варіантів сучасного підходу до аналізу твору, приклад ефективного застосування здобутків сучасного літературознавства в шкільній практиці, що сприятимуть зацікавленню твором і доробком письменника, оновленню практики текстуального вивчення образу, формуванню передбачених програмою із зарубіжної літератури компетентностей учнів.

Література:

1. Зарубіжна література. 10–11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: [2022https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-10-11-standart.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-10-11-standart.pdf) (дата звернення: 16.06.2023).
2. Біла О. Повість-притча Ернеста Хемінгуея «Старий і море». Життєподібний сюжет і філософсько-символічний зміст твору. *Зарубіжна література в школах України*. 2015. № 1. С. 15–18.
3. Кугай Л. Особливості стилю в повісті Ернеста Хемінгуея «Старий і море». Урок-діалог з використанням сучасних інформаційних технологій. *Всесвітня література та культура*. 2011. № 9. С. 22–25.
4. Азьомова Т. Людину неможливо перемигти. Урок поглибленого аналізу повісті Хемінгуея «Старий і море». 11 клас. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 3. С. 48–52.
5. Білотіл Н. «Коли щастя прийде, я буду до нього готовий». За повістю Ернеста Хемінгуея «Старий і море». Урок зарубіжної літератури, 11 клас. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2017. № 12. С. 30–31.
6. Хемінгуей Е. Старий і море: Повість. Оповідання. Київ : Котигорошко, 1993. 96 с.
7. Марковський М. Антропологія, гуманізм, інтерпретація. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакула ; за заг. ред. В. Моренця. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 491–503.
8. Тарнашинська Л. Літературознавча антропологія: новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій. *Слово і Час*. 2009. № 5. С. 48–61.
9. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття. Київ : Український Центр духовної культури, 2001. 552 с.
10. Штейнбук Ф. Методика викладання зарубіжної літератури в школі: навчальний посібник. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 280 с.

References:

1. Zarubizhna literatura. 10–11 klasy. Riven standartu. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Retrieved from: 2022<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zarubizhna.literatura-10-11-standart.pdf> [in Ukrainian].
2. Bila, O. (2015). Povist-prytcha Ernesta Kheminhueia «Staryi i more». Zhyttiepodibnyi siuzhet i filosofsko-symvolichnyi zmist tvor. *Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy*. № 1. S. 15–18 [in Ukrainian].
3. Kuhai, L. (2011). Osoblyvosti styliu v povisti Ernesta Kheminhueia «Staryi i more». Urok-dialoh z vykorystanniam suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii. *Vsesvitnia literatura ta kultura*. № 9. S. 22–25 [in Ukrainian].
4. Azomova, T. (2009). Liudynu nemozhlyvo peremohty. Urok pohlyblyenoho analizu povisti Kheminhueia «Staryi i more». 11 klas. *Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy*. № 3. S. 48–52 [in Ukrainian].
5. Bilotil, N. (2017). «Koly shchastia pryide, ya budu do noho hotovyi». Za povistiu Ernesta Kheminhueia «Staryi i more». Urok zarubizhnoi literatury, 11 klas. *Vsesvitnia literatura v suchasni shkoli*. № 12. S. 30–31 [in Ukrainian].
6. Kheminhuei, E. (1993). *Staryi i more: Povist. Opovidannia*. Kyiv. 96 s. [in Ukrainian].
7. Markovskiy, M. (2008). Antropolohiia, humanizm, interpretatsiia. Teoriia literatury v Polshchi. Antolohiia tekstiv. Druha polovyna XX – pochatok XXI st. / uporiad. B. Bakula; za zah. red. V. Morentsia. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». S. 491–503 [in Ukrainian].
8. Tarnashynska, L. (2009). Literaturoznavcha antropolohiia: novyi metodolohichnyi proekt u dzerkali filosofskykh analohii. *Slovo i Chas*. № 5. S. 48–61 [in Ukrainian].
9. Merlo-Ponti, M. (2001). Fenomenolohiia spryiniattia. Kyiv: Ukrainyskyi Tsentр dukhovnoi kultury. 552 s. [in Ukrainian].
10. Shteinbuk, F. (2009). *Metodyka vykladannia zarubizhnoi literatury v shkoli: navchalnyi posibnyk*. Ternopil: Mandrivets. 280 s. [in Ukrainian].